SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

MUSTAQIL TA’LIM: UNING TURLARI, TASHKILIY ASOSLARI VA SAMARALI BAJARILISHI

Baxridinova Shoira

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Pedagogika, psixologiya va inklyuziv ta’lim fakulteti, Maxsus pedagogika: logopediya yo‘nalishi, 511-26-guruh talabasi

Muzaffarova Xayitgul

O‘qituvchi

Annotatsiya

Maqolada oliy ta’limda mustaqil ta’limning mazmuni, maqsadi, vazifalari, tashkiliy shakllari va nazorat qilish mexanizmlari tahlil qilinadi. Mustaqil ta’lim talabaning tayyor ma’lumotni o‘zlashtirishi bilangina cheklanmay, axborotni izlash, tanqidiy tahlil qilish, bilimni amaliyotda qo‘llash va o‘z faoliyatini rejalashtirish kompetensiyalarini rivojlantirishi asoslanadi. Ma’ruza matni hamda ilmiy-pedagogik adabiyotlar asosida mustaqil ishni samarali tashkil etish shartlari, baholash mezonlari va talabaning mustaqil ishlash darajalari umumlashtiriladi.

Kalit so‘zlar

mustaqil ta’lim, talaba mustaqil ishi, o‘z-o‘zini boshqarish, kompetensiya, kredit-modul tizimi, baholash, axborot savodxonligi.

Аннотация

В статье анализируются содержание, цели, задачи, организационные формы и механизмы контроля самостоятельного обучения в высшем образовании. Обосновывается, что самостоятельная работа студента не ограничивается усвоением готовой информации, а способствует развитию умений искать и критически анализировать сведения, применять знания на практике и планировать собственную учебную деятельность. На основе лекционного материала и научно-педагогической литературы обобщаются условия эффективной организации самостоятельной работы, критерии оценивания и уровни сформированности навыков самостоятельного обучения.

Ключевые слова

самостоятельное обучение, самостоятельная работа студента, саморегуляция, компетенция, кредитно-модульная система, оценивание, информационная грамотность.

Abstract
This article examines the meaning, aims, tasks, organizational forms and monitoring mechanisms of independent learning in higher education. It argues that students' independent work is not limited to receiving and reproducing information; it also develops the ability to search for and critically evaluate information, apply knowledge in practice and plan learning activities. Drawing on the provided lecture material and academic literature, the article summarizes the conditions for effective independent work, assessment criteria and levels of students' independent-learning skills.
Keywords
independent learning, student independent work, self-regulation, competence, credit-module system, assessment, information literacy.

1. kirish

Oliy ta'limning asosiy vazifalaridan biri bilimli mutaxassis tayyorlash bilan birga, mustaqil fikrlaydigan, yangilikka moslasha oladigan va kasbiy faoliyati davomida o‘z bilimini muntazam yangilab boradigan shaxsni shakllantirishdir. Axborot hajmi tez ortib borayotgan sharoitda mutaxassisdan faqat ma'ruza yoki darslikdagi ma'lumotni eslab qolish emas, balki kerakli axborotni topish, uning ishonchliligini baholash, turli qarashlarni taqqoslash va asoslangan xulosa chiqarish talab etiladi. Shu sababli talabaning mustaqil ta'limi oliy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Taqdim etilgan "Mustaqil ta'lim, uning turlari va bajarilishi" mavzusidagi ma'ruza matnida mustaqil ta'lim kredit-modul tizimi sharoitida alohida ahamiyat kasb etishi, talabaning ijodiy va mantiqiy fikrlashi hamda amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishi ta'kidlangan. Unda talabaning mustaqil ishi o‘quv rejasida muayyan fanni o‘zlashtirish uchun belgilangan ishlarning ajralmas qismi sifatida talqin qilinadi. Demak, mustaqil ta'lim darsdan tashqari vaqtda bajariladigan tasodifiy vazifa emas, balki maqsad, mazmun, muddat, maslahat va baholash mezonlariga ega bo‘lgan tizimli faoliyatdir.

Ilmiy adabiyotlarda ham mustaqil o‘rganish va o‘z-o‘zini boshqarib ta'lim olish masalasi keng yoritilgan. Knowles mustaqil ta'limni o‘rganuvchining ehtiyojni aniqlash, maqsad qo‘yish, resurslarni tanlash va natijani baholashdagi faolligi bilan bog‘laydi [1]. Zimmerman esa o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganishda maqsad belgilash, faoliyatni kuzatish va natijani tahlil qilish jarayonlarini muhim deb hisoblaydi [2]. Bu yondashuvlar talabaning mustaqil ishida rejalashtirish va refleksiyaning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Maqolaning maqsadi — oliy ta'limda mustaqil ta'limning mohiyati, turlari va bajarilish tartibini tahlil qilish hamda uni samarali tashkil etish omillarini aniqlashtirish.

Maqsadga erishish uchun mustaqil ta’lim tushunchasi va vazifalari ochib beriladi; uning tashkiliy shakllari tasniflanadi; o‘qituvchi va talabaning mas’uliyati yoritiladi; nazorat va baholash talablari umumlashtiriladi; mustaqil ishlash ko‘nikmalarining shakllanish darajalari tavsiflanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, mustaqil ta’lim sifati talabaning fan bo‘yicha bilimini chuqurlashtirish bilan birga, kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorgarligini ham belgilaydi. Xususan, maxsus pedagogika va logopediya yo‘nalishida tahsil olayotgan talaba ilmiy manbalarni o‘qish, kuzatuv natijalarini tahlil qilish, amaliy vaziyatlarga mos yechim topish va kasbiy qarorlarini asoslashga o‘rganishi zarur.

2. metodlar

Maqola nazariy-tahliliy xarakterga ega. Tadqiqotning empirik bosqichi sifatida so‘rovnoma, tajriba yoki kuzatuv o‘tkazilgani haqida ma’lumot mavjud emas; shu bois maqolada bunday natijalar keltirilmaydi. Tahlilning asosiy manbasi foydalanuvchi taqdim etgan 13 betlik ma’ruza matni bo‘lib, unga qo‘shimcha ravishda mustaqil ta’lim, o‘z-o‘zini boshqarib o‘rganish va oliy ta’lim metodikasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar konseptual manba sifatida olindi.

Birinchi usul — hujjatlarni o‘rganish. Ma’ruza matnidagi maqsad va kutilayotgan natijalar, mustaqil ish shakllari, nazorat tartibi, baholash qoidalari hamda to‘rt darajali tavsif ajratib olindi. Ikkinchi usul — qiyosiy tahlil. Ma’ruza matnidagi yondashuvlar Knowles, Zimmerman, Biggs va Tang kabi mualliflarning ta’limga oid qarashlari bilan mazmunan taqqoslandi [1–3]. Uchinchi usul — tasniflash va umumlashtirish. Mustaqil ish turlari mazmuniga ko‘ra nazariy, amaliy, ijodiy-loyihaviy va ilmiy-tadqiqot yo‘nalishlariga guruhlandi.

Tahlil birligi sifatida mustaqil ishning maqsadi, bajarish jarayoni, natijasi va baholash mezonlari olindi. Maqsad qismida talaba egallashi lozim bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar; jarayon qismida axborot izlash, o‘qish, tahlil, yozish va amaliy qo‘llash; natija qismida referat, taqdimot, test, maqola, model yoki boshqa mahsulot; baholash qismida esa mazmunning to‘liqligi, manbalardan foydalanish, mustaqillik va belgilangan talablarga rioya qilish ko‘rib chiqildi.

Metodik jihatdan maqola tavsifiy va tahliliy yondashuvga asoslanadi. Unda ma’ruza matnida keltirilgan ko‘rsatmalar umumlashtirilib, mustaqil ta’limni rejalashtirishdan yakuniy taqdimotgacha bo‘lgan ketma-ketlik shakllantirildi. Manbada mavjud bo‘lmagan ishtirokchilar soni, tajriba natijalari yoki statistik ko‘rsatkichlar sun’iy ravishda kiritilmadi. Shu jihat maqolaning metodologik chegarasini belgilaydi.

3. natijalar

Tahlil natijasida mustaqil ta’limning mazmuni o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir necha tarkibiy qismdan iborat ekani aniqlandi. Birinchisi — maqsadli yo‘naltirilganlik: talaba nima o‘rganishi va qanday natijaga erishishi oldindan belgilanadi. Ikkinchisi — mustaqil faollik: talaba manbalarni tanlaydi, axborotni izlaydi, saralaydi va qayta ishlaydi. Uchinchisi — pedagogik ko‘mak: o‘qituvchi topshiriq beradi, yo‘riqnoma va adabiyotlarni tavsiya qiladi, maslahat o‘tkazadi. To‘rtinchisi — nazorat va baholash: bajarilgan ish belgilangan mezonlar asosida tekshiriladi.

Ma’ruza matniga ko‘ra, talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi o‘qituvchi rahbarligi va nazorati ostida muayyan o‘quv ishlarini mustaqil bajarish uchun zarur bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iborat. Uning vazifalariga yangi bilimlarni puxta o‘zlashtirish, ma’lumot izlash usullarini aniqlash, an’anaviy va elektron adabiyotlardan foydalanish, internetdan maqsadli foydalanish, axborot bazasini tahlil qilish, topshiriqqa tizimli va ijodiy yondashish hamda ishlab chiqilgan g‘oya yoki loyihani himoya qilish kiradi.

Mustaqil ishning tashkiliy shakllari xilma-xildir. Ma’ruza matnida nazariy mavzuni adabiyotlar yordamida o‘zlashtirish, referat tayyorlash, seminar va amaliy mashg‘ulotlarga tayyorgarlik, hisob-grafik ishlar, kurs loyihasi, bitiruv ishi va magistrlik dissertatsiyasi, nazariy bilimni amaliyotda qo‘llash, muammolar yechimini topish, maket va modellar yaratish, ilmiy maqola hamda tezis tayyorlash kabi shakllar ko‘rsatilgan. Shuningdek, konspekt, test, keys-topshiriq, multimedia taqdimoti, metodik ishlanma, esse va dayjest kabi topshiriqlar ham tavsiya etiladi.

Tahlil asosida mustaqil ish shakllarini quyidagicha guruhlash mumkin: nazariy shakllar — konspekt, referat, adabiyotlar tahlili; amaliy shakllar — masala yechish, keys-stadi, hisob-grafik ish va amaliy vaziyatni tahlil qilish; ijodiy-loyihaviy shakllar — maket,

model, ko‘rgazmali vosita, multimedia taqdimoti; ilmiy-tadqiqot shakllari — maqola, tezis, kichik tadqiqot va loyiha himoyasi. Bunday tasnif topshiriqni fan maqsadi va talabaning tayyorgarlik darajasiga mos tanlash imkonini beradi.

1-jadval. Mustaqil ta’lim shakllari va kutiladigan natijalar

Shakl	Bajarish mazmuni	Kutiladigan natija
Nazariy	Adabiyot o‘qish, konspekt, referat, manbalarni taqqoslash	Tushuncha va nazariy bilimlarni tizimlashtirish
Amaliy	Masala, keys, hisob-grafik ish, amaliy vaziyat tahlili	Bilimni vaziyatda qo‘llash va yechim topish
Ijodiy-loyihaviy	Maket, model, chizma, taqdimot va metodik material yaratish	Ijodkorlik va mahsulot ishlab chiqish ko‘nikmasi
Ilmiy-tadqiqot	Maqola, tezis, kichik tadqiqot va loyiha himoyasi	Dalillash, tahlil va ilmiy bayon ko‘nikmasi

Mustaqil ishni tashkil etishda topshiriqning murakkabligi talabaning kursi, fanning xususiyati, bilim darajasi, qobiliyati va axborot manbalari bilan ishlash tajribasiga mos bo‘lishi kerak. Ma’ruza matnida topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab rivojlanishi, talabaning mustaqillik darajasi esa bosqichma-bosqich oshib borishi lozimligi qayd etilgan. Bu yondashuv talabaning birdaniga murakkab ilmiy vazifaga duch kelishining oldini oladi.

Nazorat mexanizmi ham tizimli tashkil etilishi zarur. Ma’ruza matnida mustaqil ishga rahbarlik kafedrada tasdiqlangan maslahatlar jadvali asosida amalga oshirilishi, nazoratni fan mashg‘ulotlarini olib boruvchi o‘qituvchi bajarishi ko‘rsatilgan. Har bir fan bo‘yicha mustaqil ish shakllari, topshiriq variantlari va qabul qilish tartibi belgilanishi, talabaga ko‘rsatma hamda tavsiyalar berilishi lozim. Baholash mezonlari oldindan ma’lum qilinishi, ish natijalari esa tegishli qaydnomalarda aks ettirilishi kerak.

Ma’ruza matnida mustaqil ish topshiriqlarining bir necha aniq talablari ham keltirilgan: referat kamida 12 varaq, Times New Roman 14 shrift va bir intervalda yozilishi; taqdimot kamida 15 slayddan hamda mavzuga doir kamida 10 ta rasmdan iborat bo‘lishi; savol-javob topshirig‘ida kamida 25 ta savol; test topshirig‘ida kamida 20 ta test; ko‘rgazmali materialda kamida 4 ta rasm, chizma yoki klaster bo‘lishi tavsiya etiladi. Bu talablar ma’ruza matnida berilgan mezonlar bo‘lib, aniq fan va topshiriq bo‘yicha o‘qituvchi belgilagan talablar bilan birga qo‘llanadi.

Mustaqil ishlash ko‘nikmalari ma’ruza matnida to‘rt darajaga ajratilgan. Quyi darajada talaba ko‘proq namuna va o‘qituvchi ko‘rsatmasiga tayanadi, mustaqil ishga yetarli vaqt ajratmasligi mumkin. O‘rta darajada mavjud sharoit va namunalardan foydalanib, mantiqiy yechim topadi, biroq muntazamlik hali to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Yaxshi yoki yetarli darajada talaba mustaqil ta’lim zarurligini anglaydi, axborotni ahamiyatiga ko‘ra ajratadi va faoliyatini muntazam tashkil qila boshlaydi. Yuqori darajada esa talaba mustaqil ta’lim metodlarini biladi, ma’lumotni tahlil qiladi, ijodiy tadqiqot va tanqidiy sintezni amalga oshiradi.

Shunday qilib, tahlil mustaqil ta’lim samaradorligi faqat topshiriq soni yoki hajmi bilan belgilanmasligini ko‘rsatdi. Uning sifati maqsadning aniqligi, topshiriqning talaba imkoniyatiga mosligi, manbalarning yetarliligi, o‘qituvchi maslahatining mavjudligi, bajarish jarayonining izchilligi va baholash mezonlarining ochiqligiga bog‘liq.

4. muhokama

Olingan nazariy natijalar mustaqil ta’limni talabaning shaxsiy mas’uliyati va o‘qituvchining metodik rahbarligi uyg‘unlashgan jarayon sifatida tushunish zarurligini ko‘rsatadi. Mustaqillik o‘qituvchining ta’lim jarayonidan chekinishi degani emas. Aksincha, o‘qituvchi vazifani aniq qo‘yishi, bajarish yo‘lini tushuntirishi, ishonchli manbalarni tavsiya etishi va oraliq maslahatlar orqali talabaning faoliyatini qo‘llab-quvvatlashi lozim. Talaba esa tayyor javobni kutuvchi emas, bilimni izlovchi va qo‘llovchi faol subyektga aylanadi.

Bu xulosa Knowlesning o‘rganuvchi tashabbusiga urg‘u beruvchi qarashlari bilan mos keladi [1]. Zimmerman ta’kidlagan o‘z-o‘zini boshqarish jarayonlari — maqsad belgilash, o‘z faoliyatini kuzatish va natijani baholash — mustaqil ishni rejalashtirishda muhim metodik asos bo‘la oladi [2]. Biggs va Tang esa oliy ta’limda o‘quv natijalari, o‘qitish faoliyati va baholashning o‘zaro muvofiqligini ta’kidlaydi [3]. Demak, topshiriq talabaning egallashi ko‘zlangan kompetensiyaga mos bo‘lishi, baholash esa aynan shu kompetensiya namoyon bo‘lishini tekshirishi kerak.

Mustaqil ta’limni tashkil etishda muhim masalalardan biri — topshiriqning mazmuni va murakkabligini bosqichma-bosqich oshirishdir. Boshlang‘ich bosqichda talaba tayanch adabiyot bilan ishlash, asosiy tushunchalarni aniqlash va qisqa konspekt tuzishga

o‘rgatilishi mumkin. Keyingi bosqichda bir nechta manbani taqqoslash, muammoli savolga javob berish, keysni tahlil qilish talab etiladi. Yuqori bosqichda esa kichik tadqiqot, maqola, loyiha yoki amaliy tavsiya ishlab chiqish topshirilishi maqsadga muvofiq. Bunday ketma-ketlik ma’ruza matnida qayd etilgan oddiydan murakkabga o‘tish tamoyiliga mos keladi.

Mustaqil ta’limda axborot savodxonligi alohida o‘rin tutadi. Internetdagi har qanday ma’lumotni ishonchli deb qabul qilish mumkin emas. Talaba muallif, nashr, sana, dalillar va manbaning ilmiy qiymatini tekshirishi, foydalanilgan fikrlarni havola bilan ko‘rsatishi lozim. Aks holda mustaqil ish mazmunan ko‘chirmachilikka aylanib qolishi mumkin. Shu sababli akademik halollik, iqtibos keltirish va bibliografiya tuzish ko‘nikmalari mustaqil ta’limning ajralmas qismi sifatida o‘rgatilishi kerak.

Maxsus pedagogika va logopediya yo‘nalishida mustaqil ta’limning amaliy ahamiyati yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Talaba nutq rivojlanishi, nutq buzilishlari, korreksion-pedagogik yondashuvlar va inklyuziv ta’limga oid ilmiy manbalarni mustaqil o‘rganishi; nazariy ma’lumotni amaliy vaziyat bilan bog‘lashi; kuzatuv yoki keys asosida pedagogik xulosa chiqarishi mumkin. Bunda shaxsiy ma’lumotlar va maxfiylikka rioya qilish, bolalar haqidagi ma’lumotlarni himoya qilish ham muhim kasbiy talab hisoblanadi.

Shu bilan birga, mustaqil ta’limning ayrim cheklovlari mavjud. Barcha talabalarning internet, elektron qurilma va ilmiy adabiyotlardan foydalanish imkoniyati bir xil bo‘lmasligi mumkin. Talabaning vaqtni rejalashtirish tajribasi, o‘qish motivatsiyasi va akademik yozuv ko‘nikmalari ham farqlanadi. Shuning uchun bir xil topshiriqni barcha talabaga bir xil sharoitda berish har doim ham adolatli natija bermaydi. O‘qituvchi topshiriqni talabaning tayyorgarligi va mavjud resurslarini hisobga olgan holda moslashtirishi, zarur hollarda muqobil manbalar va maslahat imkoniyatini yaratishi lozim.

Maqolaning cheklovi shundaki, u nazariy va hujjatli tahlilga asoslangan; mustaqil ta’limning samaradorligi muayyan guruhda tajriba yoki so‘rovnoma orqali o‘lchanmagan. Shu bois keltirilgan xulosalar amaliy tajriba natijasi emas, balki ma’ruza matni va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida shakllantirilgan umumlashtirishlardir.

Keyingi tadqiqotlarda turli topshiriq shakllarining talaba faolligi, bilim sifati va kasbiy kompetensiyalarga ta’sirini empirik o‘rganish mumkin.

5. xulosa

Mustaqil ta’lim oliy ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, talabaning bilim, ko‘nikma va malakalarini mustaqil ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi. U tayyor ma’lumotni takrorlash bilangina cheklanmaydi; axborotni izlash, tahlil qilish, saralash, amaliyotda qo‘llash va o‘z faoliyatiga baho berishni ham qamrab oladi.

Tahlil natijasida mustaqil ishning nazariy, amaliy, ijodiy-loyihaviy va ilmiy-tadqiqot shakllari o‘zaro to‘ldiruvchi ekanligi aniqlandi. Ularni tanlashda fan xususiyati, talabaning kursi, tayyorgarligi, qobiliyati va axborot manbalari bilan ishlash imkoniyati hisobga olinishi lozim. Topshiriqlar oddiydan murakkabga qarab tuzilsa, talabaning mustaqilligi izchil rivojlanadi.

Mustaqil ta’lim samaradorligi uchun o‘qituvchi va talaba mas’uliyatining aniq taqsimlanishi zarur. O‘qituvchi maqsad, topshiriq, manba, maslahat va baholash mezonlarini belgilaydi; talaba esa ishni rejalashtiradi, manbalarni tanlaydi, topshiriqni mustaqil bajaradi va natijani taqdim etadi. Nazorat muntazam, mezonlar esa oldindan ma’lum bo‘lishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, mustaqil ta’limni samarali tashkil etish talabaning nafaqat o‘quv muvaffaqiyatini, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ham mustahkamlaydi. Ayniqsa, maxsus pedagogika va logopediya sohasida mustaqil izlanish, ilmiy manbalar bilan ishlash va amaliy vaziyatlarga asoslangan xulosa chiqarish bo‘lajak mutaxassisning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baxridinova S. (tuzuvchi). Mustaqil ta’lim, uning turlari va bajarilishi: ma’ruza matni. 13 bet. Foydalanuvchi tomonidan taqdim etilgan o‘quv materiali.

2. Knowles, M. S. Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers. New York: Association Press, 1975.

3. Zimmerman, B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. Theory Into Practice, 2002, 41(2), 64–70.

4. Biggs, J., Tang, C. Teaching for Quality Learning at University. 4th ed. Maidenhead: Open University Press, 2011.

5. Candy, P. C. Self-Direction for Lifelong Learning: A Comprehensive Guide to Theory and Practice. San Francisco: Jossey-Bass, 1991.

6. Pintrich, P. R. The Role of Goal Orientation in Self-Regulated Learning. In: Handbook of Self-Regulation. San Diego: Academic Press, 2000, pp. 451–502.

7. Brookfield, S. D. Understanding and Facilitating Adult Learning. San Francisco: Jossey-Bass, 1986.

8. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘RQ-637-son Qonun, 2020-yil 23-sentabr.

9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida: 824-son qaror, 2020-yil 31-dekabr.

10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida: 303-son qaror, 2015-yil 21-avgust.